

УДК 343.137.2

<http://doi.org/10.5281/zenodo.192602>**Л.В. Півненко****ЗАСТАВА – ЯК АЛЬТЕРНАТИВА
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО
ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ
ПІД ВАРТОЮ**

Анотація. В даній статті досліджується сутність і правова природа застави як запобіжного заходу. Аналізуються питання щодо ефективності застави і можливості альтернативного її застосування при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, примусові заходи, запобіжні заходи, застава, тримання під вартою.

Аннотация. В данной статье исследуется сущность и правовая природа залога как меры пресечения. Анализируются вопросы относительно эффективности залога и возможности его применения при избрании меры пресечения в виде содержания под стражей.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, принудительные меры, меры пресечения, залог, содержание под стражей.

Abstract. This article explores the essence and legal nature of the pledge as a preventive measure. The issues regarding the effectiveness of collateral and the possibility of its application in the election of a preventive measure in the form of detention.

Key words: action to ensure criminal proceedings, enforcement measures, preventive measures, bail, detention.

Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1].

Вказане конституційне положення є аксіомою для діяльності державних правоохоронних органів, які ведуть кримінальне провадження. Для забезпечення кримінального процесу, та для вирішення його завдань в ході досудового розслідування та судового розгляду до учасників процесу можуть застосовуватися заходи процесуального примусу, що в свою чергу становить певну небезпеку обмеження чи порушення конституційних прав і свобод. Найбільш суворими серед заходів забезпечення кримінального провадження є запобіжні заходи.

Специфіка правової природи запобіжних заходів покладає на державні органи, які ведуть кримінальне провадження надзвичайну відповідальність за правильне застосування запобіжного заходу у кожній конкретній ситуації, так як щонайменша помилка при обранні запобіжного заходу може спричинити істотні порушення конституційних прав і свобод людини.

Питання щодо порядку та підстав застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі завжди були в центрі уваги вчених-процесуалістів. Дослідженнями теоретичних та практичних аспектів реалізації положень кримінально-процесуального законодавства України при обранні запобіжних заходів займалися такі вчені, як: Ю.М. Грошевий, Т.В. Данченко, З.Д. Енікєєв, З.З. Зінатулін, В.А. Михайлов, О.П. Кучинська, В.Т. Малярєнко, В.О. Попелюшко, А.Н. Толочко, М.Ю. Бездольний, Г.І. Глобенко, В.М. Тертишник, А.В. Захарко, В.В. Рожнова, М.М. Сербін, В.В. Сташис, О.П. Рижаків, О.І. Тищенко, О.А. Губська, О.Г. Шило та ін.

З урахуванням того, що Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року суттєво змінив систему запобіжних заходів, закріпив їх нові види, а також порядок застосування, неабияк зросла актуальність дослідження цього важливого процесуального інституту. Зокрема серед науковців і практиків виникають жваві дискусії щодо застосування такого запобіжного заходу як застава.

В умовах сьогодення запровадження в кримінальне судочинство України застави, в першу чергу, викликано необхідністю дотримання імплементованих норм міжнародного права, та потребою демократичного спрямування кримінально-процесуальної діяльності.

Однак необхідно зазначити, що в умовах дії нового КПК України проблеми застосування даного запобіжного заходу теоретично належним чином не розроблялися. Це спричинило необхідність дослідження питань застосування запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальному провадженні України, зокрема розкриття сутності та з'ясування місця застави у системі запобіжних заходів, її роль у вирішенні завдань кримінального судочинства.

Без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку – захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства. Як справедливо зазначає В.О. Попелюшко, що залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування заходів процесуального примусу, можна судити про ступінь свободи в державі і турботу про права людини в ній [2, с. 5].

Запобіжні заходи – це заходи процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язані з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного, обвинуваченого, які за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, застосовуються під час кримінального провадження слідчим суддею, судом з метою забезпечення їх належної процесуальної поведінки. Відповідно до ст. 176 КПК України запобіжними заходами є: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою [3, с. 401].

В умовах сьогодення все більшої актуальності набуває розгляд питань застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту, так як тримання

під вартою є винятковим запобіжним заходом. У випадку, коли не йдеться про тяжкий злочин, вчинений насильницьким способом, передбачається застосування до підозрюваної особи альтернативних запобіжних заходів. Одним із них є застава.

Застава бере свої витoki з англо-американської традиції. Так батьківщиною застави, як запобіжного заходу є середньовічна Англія, а продовжили розвиток цього інституту і докладніше закріпили положення США, в якій цей інститут дуже докладно регламентується і застосовується найчастіше за всі інші запобіжні заходи [4, с. 141].

Перші кримінально-процесуальні кодекси УРСР 1922 та 1927 року передбачали цей запобіжний захід, але при наступній кодифікації 1960–1961 рр. заставу із системи запобіжних заходів було виключено. У незалежній Україні інститут застави було відновлено лише 20 листопада 1996 р., а потім було закріплено у Кримінальному процесуальному кодексі України від 13 квітня 2012 року [5, с. 168].

Відповідно до ч. 1 ст. 182 КПК України застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків. Згідно частини 3 вказаної статті слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатній для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим їх процесуальних обов'язків.

Вказане положення носить імперативний характер, а виключення становлять лише випадки передбачені ч. 4 ст. 183 КПК України в якій зазначено, що слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, має право не визначати розмір застави у кримінальному провадженні:

- щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;
- щодо злочину, який спричинив загибель людини;
- щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею [6, с. 414].

З цього приводу О.М. Коріняк зазначила, що імперативність вимоги ч. 3 ст. 183 КПК України сприяє посиленню ролі застосування вказаного заходу на практиці. На її думку, в цьому виявляється гуманність і демократичність положень КПК України 2012 р. Це обумовлено тим, що можливість внести заставу і виконувати процесуальні обов'язки, які будуть визначені слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді застави, сприймається більш позитивно, ніж перебування у місцях попереднього ув'язнення (в ізоляторі тимчасового тримання) [7, с. 54].

Отже аналізуючи вище викладене, можна констатувати, що за своїм змістом застава є менш суворим заходом ніж тримання під вартою, проте суворішим, ніж

усі інші запобіжні заходи, оскільки невиконання підозрюваним, обвинуваченим зобов'язань, які покладені на нього у зв'язку з невиконанням застави, може спричинити не тільки зміну запобіжного заходу на тримання під вартою, але й до майнових позбавлень для нього самого або інших осіб. Її значення вбачається в тому, що у разі застосування застави мотиви економічного характеру, які спонукають обвинуваченого виконувати покладені на нього обов'язки, мають безпосередній характер, оскільки предмет застави вноситься відразу при обранні цього заходу. Якщо інші запобіжні заходи мають характер психічного чи фізичного примусу, то застава загрожує обвинуваченому та членам його сім'ї матеріальними втратами в разі невиконання покладених на нього зобов'язань [8, с. 303].

Правова природа застави носить примусовий характер, що проявляється в матеріальних втратах, які загрожують підозрюваному, обвинуваченому, підсудному та членам його сім'ї у випадку невиконання покладених на них зобов'язань. Якщо заставу було внесено іншими особами то спрацьовують моральні стимули, що полягають в небажанні завдати шкоди цим особам. Сутність, цілі і завдання застави полягають в економічних (майнових) механізмах стримання обвинуваченого, підозрюваного від неналежної поведінки та виконання покладених на нього зобов'язань [9, с. 124].

Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, то необхідно зазначити, що застава, як запобіжний захід досить часто застосовується у кримінальних провадженнях, як альтернатива такому запобіжному заходу як тримання під вартою, і це чітко регламентовано законодавством. Так, наприклад, у ст. 137 Кодексу кримінальної процедури Франції вказано, що обвинувачений повинен залишатися на волі у всіх випадках, окрім тих, коли з причин необхідності проведення розслідування або з погляду безпеки він повинен перебувати під наглядом або у виняткових випадках узятий під варту судом. У Кодексі кримінальної процедури Італії також підкреслюється, що позбавлення волі до суду повинне бути винятком [10, с. 113].

На нашу думку застосування застави, як альтернативного запобіжного заходу в сучасних умовах є досить актуальним і для України, так як у кримінальному процесі України запобіжний захід у вигляді тримання під вартою був і залишається одним із тих, що застосовуються найчастіше. Це призводить до того, що кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, тримаються під вартою і складають найвищий показник ув'язнення в Європі. У слідчих ізоляторах перебуває людей у декілька разів більше ніж розраховано цими приміщеннями. За таких умов говорити про належне дотримання конституційних прав і свобод людини вкрай важко.

Аналізуючи передбачені кримінально-процесуальним законодавством України підстави обрання запобіжного заходу у вигляді застави, а також перелік обставин, що при цьому враховуються, необхідно зазначити, що вони в повному обсязі відповідають нормам міжнародного права і не містять в собі значних обмежень щодо її застосування. При вирішенні питання про обрання такого запобіжного заходу

як застава слідчий суддя, суд повинні об'єктивно і неупереджено дослідити усі обставини, що стосуються вчиненого кримінального правопорушення, ризику передбачені ст. 177 КПК України, а також факти щодо характеристики особи підозрюваного, обвинуваченого. При належному встановленні підстав та обставин, які підлягають врахуванню, застава може і повинна застосовуватись як альтернатива триманню під вартою.

Будь-який запобіжний захід, в тому числі й застава, повинні бути застосовані до учасників кримінального провадження тільки на законних підставах, з урахуванням його ефективності, що в свою чергу гарантує найменш суттєве обмеження конституційних прав і свобод людини. Це перш за все пов'язано з тим, що застосування до особи запобіжних заходів не є покаранням за вчинене правопорушення та не ставиться в пряму залежність від факту реального правопорушення. Ці міри застосовуються наперед і переслідують мету не допустити порушення кримінально-процесуальних норм, та забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

Як уже зазначалося, застава носить характер економічного обмеження, тому при визначенні розміру застави потрібно в обов'язковому порядку враховувати матеріальне становище особи, яка вносить заставу. Адже не кожному під силу внести заставу в розмірі, який встановлений в законі.

З цього питання є слушною думка В. Рибалко, який зазначає, що необхідно передбачити, що у виключних випадках розмір застави може бути встановлений нижче мінімального рівня. До виключних випадків (з урахуванням індивідуального підходу) можна віднести матеріальне становище особи, щодо якої обирається запобіжний захід у вигляді застави. Наприклад, працівника, який отримує мінімальну зарплату і має на утриманні хвору дружину та кількох дітей. Сума застави повинен бути такою, аби забезпечити стримуючий ефект цього заходу [11, с. 133].

Іншого вирішення потребує питання, щодо обрання застави відносно осіб, які підозрюються в корупційних діях, якими завдані значні збитки державі. З цього приводу лунають різні точки зору, зокрема, що необхідно вилучити можливість звільнення під заставу осіб, які підозрюються у вчиненні корупційних дій, і застосовувати до вказаних осіб винятковий запобіжний захід, тримання під вартою. Відповідні зміни пропонують внести до КПК України.

Ми вважаємо, що в сучасних умовах, дана пропозиція не є слушною. Якщо на законодавчому рівні буде заборонено застосування альтернативного запобіжного заходу – внесення застави, – підозрювані зможуть подавати заяви до ЄСПЛ, оскаржуючи правомірність тримання під вартою та вигравати справи, так як право на свободу та особисту недоторканість, яке гарантоване Конституцією України та міжнародними документами є одним із основних прав людини. У результаті, Україна з бюджету змушена буде виплачувати їм суттєві компенсації, що в сучасних умовах робити буде вкрай складно.

Вирішити дане питання можливо лише шляхом збільшення розмірів застави, за підозрою осіб у вчиненні злочинів, якими завдано значних збитків державі. При

вирішенні питання про застосування застави, необхідно, щоб її розмір був відповідним сумі збитків і таким чином гарантував можливість їх відшкодування. Збільшення меж розміру застави, буде ефективним чинником формування державного бюджету в разі, якщо особа надумає не виконати покладені на неї обов'язки.

Отже, аналізуючи вище викладене, можна констатувати, що застава є одним з найбільш перспективних запобіжних заходів. Запровадження в кримінальне судочинство України застави в повній мірі відповідає нормам міжнародного права, вона здатна забезпечити виконання правових норм про винятковий характер запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та в багатьох випадках фактично замінити його, а як наслідок, це сприятиме досягненню більш демократичного і гуманного спрямування кримінального судочинства, та підвищення ефективності виконання завдань кримінального процесу.

Література

1. Конституція України Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141;
2. Попелюшко В.О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В.О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 4–6;
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с. – С. 401;
4. Садова Т. Застава в контексті англо-американської правової традиції / Т. Садова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 7. – С. 141–144;
5. Донченко Ю.В. Деякі аспекти процедури застосування застави у кримінальному судочинстві України / Ю.В. Донченко // Ерліхівський збірник. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – 2002. – Вип. 3. – С. 167–168;
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с. – С. 401;
7. Коріняк О.М. Практика застосування запобіжних заходів за новим КПК України. Перші здобутки / О.М. Коріняк // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки: матеріали круглого столу, 20 листоп. 2013 р. – С. 52–55;
8. Донченко Ю.В. Застава як запобіжний захід / Ю.В. Донченко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні (13–14 лютого 2002 р.): Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. – 2002. – С. 302–305;
9. Данченко Т.В. Міжнародний досвід застосування застави / Т. В. Данченко // Сучасні питання економіки і права. – 2011. – Вип. 2. – С. 121–127;
10. Застосування запобіжних заходів у новому кримінальному судочинстві України та законодавстві Європейських країн, проект ТАСШ «Зміцнення судової системи в Україні» та Українська правнича фундація: Допом. матеріал. – Одеса, 15–16 квітня 2002 р.;
11. Рибалко В. Оцінні поняття, використовувані при регламентації застави як запобіжного заходу / В. Рибалко // Історико-правовий часопис. – 2015. – № 1. – С. 130–135.